

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

PAULINA NOWAK*

ORCID: 0000-0002-6570-0468

Wydział Filologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego

PRÓBA WOJCIECHA KUDYBY – ANALIZA KSIĄŻKI *PRÓBA BÓLU. O WIERSZACH JOANNY POLLAKÓWNY*

Książka *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny* Wojciecha Kudyby została wydana w 2016 roku. Jest to wnikliwa analiza lirycznej twórczości zmarłej w 2002 roku poetki. Autor publikacji to poeta i historyk sztuki, profesor w Katedrze Literatury Współczesnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, zajmujący się badaniem tekstów takich twórców jak nap.: Herbert, Miłosz, Różewicz czy Norwid. *Próba bólu* została skomponowana w sposób przemyślany, składa się z trzech komponentów: teoretycznego wprowadzenia, części analitycznej podzielonej na dwa rozdziały zatytułowane odpowiednio: *Duchowość wygnańca* i *Duchowość wędrowca* oraz zakończenia. Twórczość poetki Kudyba odczytuje jako rodzaj liryki bólu, będącej osobistym zapisem doświadczenia cierpienia, dlatego sytuuje ją w nurcie współczesnej literatury dolorystycznej, a także w ramach szeroko pojętej poezji religijnej. Intrygujący tytuł publikacji – *Próba bólu* – wskazuje zarówno na klucz interpretacyjny, jakim posługuje się autor, czyli poetykę doświadczenia, jak i sytuację egzystencjalną poetki, która musi zmagać się z bólem i cierpieniem odczuwanym w wyniku nieuleczalnej choroby.

Pierwsza część *Rozpoznania* pełni nie tylko rolę wstępu, jej celem jest także określenie propozycji ujęcia twórczości Joanny Pollakówny. Badacz dokonuje zatem próby zdefiniowania charakteru twórczości poetki oraz wyznacza cele swo-

* Paulina Nowak jest doktorantką w dziedzinie literaturoznawstwa na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego. W 2015 roku obroniła pracę magisterską pt. „Mythological Universe of William Blake seen through Northrop Frye’s Mythological Approach”. Zainteresowania badawcze – literatura anglojęzyczna, w szczególności literatura kanadyjska oraz studia o pamięci i poezja autobiograficzna. Od 2015 roku jest członkiem Grupy Studiów Kanadyjskich w Szczecinie. Jej projekt doktorski dotyczy pamięci i tożsamości w poezji kanadyjskiego poety Henry’ego Beissela.

jej pracy. Pierwszy rozdział rozpoczyna od ukazania nie tyle szczegółów biografii poetki, co obrazu, jaki pozostał w pamięci tych, którzy ją znali. Jednym z pierwszych ewokowanych obrazów jest moment wizyty pisarki, na wózku inwalidzkim, w stowarzyszeniu pisarzy, uwagę zwraca jej swobodny styl bycia nieskrępowany półleżącą pozycją. Podobnie obecność poetki na spotkaniach kulturalnych opisywała Julia Hartwig: „poruszała się w pozycji półleżącej, w wózku. Tak pojawiała się czasem na ciekawszych spotkaniach w Domu Literatury, eskortowana i wnoszona tam po schodach przez oddanego jej męża, pisarza i tłumacza Wiktora Dłuskiego” (Hartwig, 2012, s. 153). Kudyba wspomina również o długich rozmowach telefonicznych, które mocno zapadły w pamięć bliskim poetki, stając się z czasem jej jedynym sposobem kontaktu ze światem zewnętrznym. Autor podkreśla odświętny charakter tych konwersacji, o czym stanowić miała tematyka, daleka od codziennej i potocznej, ukierunkowana na sprawy kulturalne, takie jak wydarzenia i lektury. O interesujących rozmowach z Joanną Pollakówną pisał dobrze znający poetkę Jan Zieliński, który w artykule w *Tygodniku Powszechnym* (2002) wspomina: „Niezapomniane rozmowy, wzajemna wymiana informacji i ocen na tematy, które obojgu były nam najbliższe: literatury, sztuki, a zwłaszcza tego, co się dzieje na ich pograniczu”. Joanna Pollakówna zostaje przedstawiona przez autora *Próby bólu* jako postać o silnym charakterze, zaznacza on, że w pamięć zapadał szczególnie jej „codzienny, żmudny trud pozostawiania sobą – intelektualistką, historykiem sztuki, poetką – pomimo ograniczeń, jakie nakładała choroba” (Kudyba, 2016, s. 5). Podkreśla jej odwagę bycia i męstwo.

Kolejnym krokiem zmierzającym do przybliżenia czytelnikowi postaci Pollakówny, w rozdziale otwierającym monografię, jest ukazanie jej domu rodzinnego jako idealnego miejsca rozwoju młodej artystki. Panowała w nim literacka atmosfera, ojciec - Seweryn Pollak był poetą i tłumaczem, matka - Stefania Grodzieńska to autorka wierszy dla dzieci. Badacz wspomina również o pierwszej publikacji młodej Pollakówny, która zbiegła się w czasie z okresem maturalnym, co według niego stanowić mogło egzamin poetyckiej dojrzałości. Z zasadnością zaakcentowania przez Kudybę roli, jaką odegrała w życiu poetki rodzina, (szczególnie ojciec) zgodził się Jan Zieliński, pisząc: „tak naprawdę to na początku byli rodzice. Po ojcu, poecie i tłumaczu Sewerynie Pollaku, odziedziczyła talent poetycki, który, wzbogacony ciężarami własnego doświadczenia i niezwyklej wrażliwości, urósł tak wysoko” (Zieliński, 2002).

W kolejnym etapie swych rozważań Kudyba w ogólnych zarysach omawia ścieżkę rozwoju literackiego oraz kolejne publikacje autorki, aż do ostatniego tomu poetyckiego, wydanego już pośmiertnie. Tu badacz po raz pierwszy pozwala sobie na auto-referencyjną uwagę, nadmieniając, że nie miał nigdy okazji osobistego poznania Joanny Pollakówny.

Autor dokonuje krótkiego podsumowania, tworząc listę najwierniejszych czytelników poetki, koneserów jej poezji i tych, którzy towarzyszyli jej przez lata w artystycznym rozwoju. Wymienia: Aleksandrę Watową, Annę Kamińską, Wojciecha Ligęzę, Bronisława Mamonia, Jana Błońskiego, Gustawa Herling-Grudzińskiego, Jana Kotta i Wisławę Szymborską, przytaczając krótkie fragmenty ich listów do Pollaków, zawierające pochlebne komentarze i słowa uznania dla jej literackiej twórczości.

W pracy Kudyby nie zabrakło też podsumowania obecnego stanu badań na temat twórczości poetki. Wymienia autorów opracowań krytycznoliterackich: Jana Pieszcachowicza, Helenę Zaworską, Piotra Szewca, Wojciecha Ligęzę i Kazimierza Nowosielskiego, Jana Józefa Lipiskiego, Iwonę Smolkę, Adriannę Szymańską, Jana Łukaszewicza, Piotra Śliwińskiego i Martę Kremie-Błaż. Zwraca uwagę na bardzo skromną, jego zdaniem, liczbę publikacji i badań poświęconych poetce. Stawia tezę, że „jej twórczość wciąż jednak pozostaje na obrzeżach współczesnej świadomości literackiej” (Kudyba, 2016, s. 10) oraz analizuje zakres potencjalnych przyczyn takiego stanu rzeczy.

Kudyba wstępnie sytuuje utwory Pollaków w nurcie współczesnej literatury dolożystycznej, ze względu na dominujący w nich motyw cierpienia, niejako przy okazji, autor zauważa wyraźną lukę w stanie badań, brak pełnego, panoramicznego obrazu tego nurtu, opracowań, który przedstawiałby pełne spektrum jego zjawisk. Wspomina o dotychczasowym pomijaniu postaci Pollaków w publikacjach poświęconych literackim świadectwom bólu i zaznacza konieczność takiego ujęcia jej twórczości. Uważa, że przygotowanie opracowań cząstkowych, poświęconych twórczości poszczególnych poetów, pozwoliłoby na wypełnienie luki w badaniach nad ukazaniem pełnego obrazu współczesnego nurtu dolożystycznego. Przyznaje, że właśnie takie ambicje realizuje jego publikacja – *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollaków*. „Niniejsze opracowanie – niepozbawione ambicji monograficznych – ma w swoim centrum właśnie zagadnienie cierpienia” (Kudyba, 2016, s. 12).

Kudyba wyraźnie usytuował temat bólu w samym centrum twórczości poetki: „Wydaje się [...] samym centrum egzystencji, jest osią, wokół której konstytuuje się podmiot jej utworów. Ich bohater to ktoś, kto staje się sobą wobec cierpienia” (Kudyba, 2016, s. 13). Uważa, że taki rodzaj poetyki, jakim jest uprawiane przez Pollaków „pismo bólu”, retorycznie oddziałuje na postawę czytelnika, którą określa jako postawę „troski”. Warto byłoby dotknąć w tym miejscu istotnego problemu, jakim jest w tej twórczości swoiste budowanie intymnej przestrzeni porozumienia między czytelnikiem a podmiotem utworu, w ramach której możliwe staje się wypowiedzenie niewypowiedzianego. Istotna rola czytelnika jako świadka wyznania poetyckiej nie zostaje jednak podkreślona przez Kudybę, pomimo że odbiorca stanowi niewątpliwie istotny, być może nawet konieczny czynnik służący wyrażeniu traumatycznego doświadczenia.

Autor przedstawia ponadto swoją metodę doświadczania poezji Pollakówny, stanowiącą według niego najbardziej adekwatny sposób odbioru tej twórczości. Podkreśla, że szczególnie istotna jest dla niego jednostkowość utworów i odrębność oglądu poszczególnych tekstów. „Kładąc nacisk na czynności interpretacyjne, zbliżam się do rozmaicie realizowanych form *close reading*” – deklaruje badacz – „zależy mi bowiem na tym, by – na tyle, na ile to możliwe – ocalić w lekturze trudno uchwytnie odcienie emocjonalne ewokowane w tekstach, ich zmienność, falowanie, przede wszystkim zaś – ich jednoznaczność i wielobarwność” (Kudyba, 2016, s. 14).

Następnie Kudyba rozważa kwestię traumy oraz problem niemożności wysłowienia doświadczenia cierpienia w ramach literackiego dyskursu czy nawet ich całkowitą niewyraźność przy jednoczesnym poczuciu konieczności zwerbalizowania go, okazania na zewnątrz. Wymienia też kluczowe dla poezji Pollakówny motywy: „obraz utraconego Raju, więzienia ciała, kontrastowe zestawienie mroku i światła, smutku i zachwytu” (Kudyba, 2016, s. 15).

Autor zaznacza, że jego praca jest nie tyle spojrzeniem na twórczość Pollakówny jako na poetycką próbę ukazania niemożności wysłowienia cierpienia, lecz stanowi przede wszystkim analizę „mowy cierpienia”, którą definiuje jako „pewien wypracowany, świadomie przez artystkę słowa ukształtowany rodzaj lirycznego dyskursu, służący werbalnej ekspresji szeroko rozumianego bólowego doświadczenia” (Kudyba, 2016, s. 16).

Kudyba podejmuje próbę zdefiniowania poetyki wierszy Pollakówny, rozważając kwestie trafności nadawania jej miana dyskursu skargi, kwestię autobiograficzności utworów oraz relacji między podmiotem a autorem tekstów. Stwierdza on, że to właśnie poetyce skargi podporządkowana jest struktura wierszy Pollakówny, stanowiąc język podmiotu utworu i pozwalając na ekspresję cierpienia. Badacz zauważa, że w niektórych wierszach atrybutami podmiotu są wyłącznie lęk, żal, rozpacz i rozczarowanie, jednocześnie stwierdza, że „ekwiwalencji osobistych przeżyć towarzyszy też w analizowanej twórczości emocjonalna powściągliwość” (Kudyba, 2016, s. 17). Rozważając kwestię autobiograficzności twórczości poetki, do opisu poetyki zacierania przez autorkę śladów biograficzności w utworach i poszukiwania lirycznych ekwiwalentów własnych przeżyć stosuje Kudyba pojęcie „poetyckiego cieniowania”. Uważa on, że autobiograficzność u Pollakówny jest przetworzona i zuniwersalizowana, niebezpośrednia i niejednoznaczna, a fakty zostały zmodyfikowane. Kudyba zwraca uwagę na to, że autorka nie koncentruje się na fizjologii choroby, stara się jakby pominąć kwestię somatoegzyzencji. Skupia się ona na poetyckim odzwierciedleniu psychicznej reakcji na ból, nie umiejscawia jej w ciele, oddziela liryczne świadectwa od ich kontekstu. W ten sposób opisane przeżycia zostają zneutralizowane. Autor stwierdza: „koncentrując się na doznaniach podmiotu, niemal w zupełności omija ich sytuacyjny kontekst, jak gdyby były one raczej właściwością ludzkiego losu niż autobiograficznym doświadczeniem tej, a nie innej jednostki w tym, a nie innym

miejscu i czasie” (Kudyba, 2016, s. 18). Podczas gdy Kudyba wyczuwa w wierszach Pollakówny dystans stworzony między psychicznym doświadczeniem bólu, a odczuwającym je ciałem, Dziadek jest w tej kwestii przeciwnego zdania. W *Projekcie krytyki somantycznej* pisze o nadrzędnej pozycji ciała w twórczości Pollakówny, jako właściwego podmiotu przeżywania bólu oraz zmysłach, które owo cierpienie określają. „Wszędzie pojawiają się somatemy opisujące cierpiące ciało: tkanka, komórki, układ krwionośny, mięśnie gładkie, skurcz, ból, pulsowanie” (Dziadek, 2016, s. 19).

Podkreśleniu uniwersalizacji podmiotu doświadczającego w wierszach Pollakówny służy zestawienie przez Kudybę utworów poetyckich z jej korespondencją, tj. listami do ojca, zawierającymi opisy objawów choroby i miejsc szpitalnych pobytów, echa rozmów z personelem medycznym i bezpośrednio obrazy cierpienia fizycznego. Badacz podkreśla, że Pollakówna w dyskursie poetyckim unika opisu cielesnych aspektów swojej kondycji i medycznego języka, a doświadczenia zostają poddane sublimacji w poetyckim procesie przetworzenia, w efekcie czego powstaje dystans między osobistymi przeżyciami autorki a poetyckimi świadectwami podmiotu utworów. Taką postawę autorki Kudyba ocenia jako adekwatną, zakładając, że utwory poetki mają wpisać się w określony paradygmat: „to że podobne wyznania albo nie przedostają się do wierszy pisarki, albo są w mich pseudoanonimowe, oznacza, iż poetyckie «pismo choroby» wypełniło swe zadanie zbudowania i utrzymania dystansu pomiędzy «bólem w stanie surowym» i tym kto go doznaje” (Dziadek, 2016, s. 19). Świadczy to jego zdaniem o tym, że Pollakówna nie chce pozostać autorką poetyckiej autobiografii, lecz poetką idei.

W centrum swoich rozważań o lirycznej twórczości niepełnosprawnej poetki Kudyba stawia cierpiący podmiot. Przyznaje się do fascynacji jego osobowością, zmiennością nastrojów, pragnień i postaw. Na podstawie swoich studiów nad podmiotem w utworach Pollakówny, wysnuwa tezę o „zróżnicowanym stopniu jego dystansu wobec samego siebie i różnych sposobach przeżywania choroby” (Dziadek, 2016, s. 20). Zaznacza on, iż świadectwa przyjmują w wierszach różnorodną formę, mają więc nie tylko charakter liryki skargi, ale i wypowiedzi o kształcie dialogów wewnętrznych lub dezyderatów. Kudyba podkreśla złożoność sposobów poetyckiej wypowiedzi podmiotu utworów, zauważa, że poetka obdarza podmiot umiejętnością prowadzenia dialogu wewnętrznego, co umożliwia stworzenie krytycznego dystansu, oferując autorce możliwość ukazywania szerszej perspektywy i różnorodnych odcieni doświadczenia. Badacz wyraźnie zastrzega, że metoda analizy poezji Pollakówny, którą stosuje w swojej pracy, nie opiera się na przestrzeganiu diachronicznego układu – porządkowanie utworów na osi czasu i dzielenie twórczości na etapy, nie wydaje się autorowi najbardziej adekwatną metodą interpretacyjną. Twierdzi wręcz, że taka systematyzacja prowadziłyby do uproszczeń i zamiast ułatwić, utrudniłyby analizę postawy podmiotu.

Droga obrona przez Kudybę wydaje się trafna. Rzecz jasna badanie wierszy Pollakówny przez pryzmat systematycznego rozwoju i określenie etapów w twórczości poetki stanowić może również interesujący przedmiot analizy, co więcej mogłoby dostarczyć interesujących wyników. Jednak Kudybie przyświeca inny cel, interesuje go przede wszystkim zbadanie postaw podmiotu oraz form, jakie przybierają jego świadectwa, pragnie bowiem określić linie graniczne, które wyznaczać mają kolejne wiersze poetki, co konsekwentnie realizuje w części praktycznej swojej pracy.

Bardzo istotnym problem, być może nie dość rozwiniętym przez badacza, jest pytanie o to, czym właściwie jest pisanie dla Pollakówny, jaką funkcję pełni artystyczny proces kreacji i jaką rolę odgrywa w jej przeżywaniu choroby. Autor trafnie zauważa, że pisanie umożliwia poetce „tekstualizację somatycznego przeżycia bólu, ale także [jest] sposobem językowej organizacji doświadczenia relacji cierpiącego podmiotu ze światem” (Kudyba, 2016, s. 22). Wspomina też o pisaniu jako sposobie skonfrontowania podmiotu z jego wartościami i celami. W swoich rozważaniach na temat roli twórczości w życiu Pollakówny unika używania zwrotu „pisanie jako terapia”, jednak zakładam, że właśnie taką, swoiście terapeutyczną funkcję ma na myśli, pisząc: „Wydaje mi się, że praca nad wierszem często bywa dla poetki formą pracy duchowej, która umożliwia nie tylko rozpoznanie i opisanie katastrofy choroby, ale także odnalezienie się podmiotu w świecie po katastrofie” (Kudyba, 2016, s. 22).

Najwięcej miejsca w książce Kudyby zajmuje część analityczna, autor przytacza i interpretuje wiersze poetki, posługując się nimi jak narzędziami, aby obronić tezy subtelnie zarysowane we wstępie. Analiza wierszy, tak jak Kudyba deklaruje we wprowadzeniu, nie następuje w porządku chronologicznym, autor wybiera wiersze z różnych okresów, szukając w nich punktów stycznych stosownie do omawianego w danym momencie problemu. Kudyba podąża tropem motywów, a brak ograniczenia, które wprowadziłaby konieczność śledzenia twórczości w porządku chronologicznym pozwala na zastosowanie szerszej perspektywy, bez ograniczeń związanych z przynależnością utworów do tomików lub okresów twórczości poetki.

Część analityczną otwierają rozważania na temat postawy podmiotu w wierszach Pollakówny, najbardziej ewidentna jest alienacja, która kierunkuje sposób widzenia świata.

Kudyba posługuje się terminem „duchowość wygnańca”, aby scharakteryzować bohatera utworów. Zarówno w tym miejscu, jak i w dalszej części pracy, autor posługuje się rozróżnieniem na „wcześniejsze” i „późniejsze” utwory, jednak pojęcia te nie ograniczają jego swobody interpretacyjnej, pozwalają natomiast na analizę transformacji podmiotu na różnych płaszczyznach oraz zmian, które zachodzą na różnych etapach twórczości (wraz ze zmianą stanu zdrowia pisarki). Wszystkie te zabiegi wpisują się w założenie podążania za liniami granicznymi wyznaczanymi przez utwory na drodze interpretacji wierszy jako dyskursu bólu.

Kudyba pisze o załamaniu się światopoglądu podmiotu wierszy w wyniku utraty raju oraz wykształceniu umiejętności odróżnienia projekcji umysłu i dziecięcych nadziei od tego, co w rzeczywistości oferuje świat, a na co ludzka wola nie ma wpływu. W efekcie, jak sądzi Kudyba, poszerza się perspektywa poznawcza podmiotu. Dojrzałość określona zostaje jako wiek klęski, a bohater-wygnaniec jawi się w wierszach jako postać wielowymiarowa, raz pogrąża się on w cierpieniu, samotności i chorobie, innym razem ma nadzieję na odzyskanie utraconego raju. Kudyba porusza też problem jego „inności”, zwracając uwagę na poczucie odrzucenia i stygmatyzacji podmiotu.

Konsekwencją alienacji egzystencjalnej poetki jest według badacza naruszenie więzi ze światem i „niemożność uczestnictwa w rzeczywistości” (Kudyba, 2016, s. 37), co miałyby manifestować się w wyraznie w twórczości Pollakówny. Autor analizując poszczególne utwory, jak i patrząc na całość twórczości z punktu widzenia poetyki i struktury dzieła, wykazuje się dużą wnikliwością, zwracając uwagę na rymy, leksykę, eksponowanie symboliki dolorystycznej, refreniczność i litanijność wierszy czy, jak zaznacza Jerzy Madejski – jeden z recenzentów pracy Kudyby – podkreśla „piosenkowość i pieśniowość tej liryki (co potwierdzają zresztą tytuły utworów odnoszące się do gatunków muzycznych, np. *Madrygał* (Madejski, 2017, s. 39). Kudyba usiłuje nie tylko analizować poszczególne teksty, lecz stara się również poruszać między utworami. Naprzemienność perspektywy, przy jednoczesnym ciągłym odnoszeniu się do całości twórczości jako swoistego „kosmosu lirycznego” czy uniwersum lirycznej wybranego autora, jest niewątpliwą zaletą analiz Kudyby.

Kudyba na wczesnym etapie analizy stawia tezę, że celem podmiotu wierszy nie jest koncentracja na kwestii samopoznania, stwierdzając, iż rozwój wewnętrzny czy poznanie własnego „ja” nie stanowi nadrzędnego zadania. Podkreśla raczej jego pragnienie, by stać się dialogującym współuczestnikiem świata, budować więzi z naturą i rzeczywistością zewnętrzną. Problem kontaktu z naturą i czerpania z niej inspiracji w poezji został niedawno rozwinięty przez Agatę Szulc-Woźniak w eseju *Optyka obcości. Ludzkie wiersze o zwierzętach*, w którym autorka przedstawia tezę na temat istotnej roli natury w życiu Pollakówny: „jeśli tylko policzyć wszystkie występujące w jej poezji gatunki zwierząt [...], jeśli dostrzec, jak często spostrzeżenia płynące z obserwacji ptaków i owadów stają się dla niej budulcem metafor wiodącym ku pochwytnemu życiu nie tylko w jego filozoficznym, ale i biologicznym wymiarze” (Szulc-Woźniak, 2017, s. 48).

Według Kudyby najwyrazistszą cechą podmiotu wierszy Pollakówny jest ból alienacji, poczucie wyrwania ze swojego świata. Badacz rozwija tezę o wyobcowaniu podmiotu, opisując go jako byt, który stracił „pierwotne, dziecięce poczucie oparcia w opiekuńczej strukturze kosmosu [co] sprawia, że podmiot będzie odtąd zdany tylko na siebie” (Kudyba, 2016, s. 46). Podkreśla skutki braku poczucia bezpieczeństwa czy zaufania do świata podmiotu utworów Pollakówny, czyli manifestujący się

wielokrotnie „sprzeciw wobec nieprzyjaznego otoczenia i chęć ucieczki” (Kudyba, 2016, s. 46), poczucie zagubienia i zagrożenia. Badacz zadaje też pytanie o to, czego rzeczywiście obawia się bohater utworów Pollakówny i podejmując próbę odpowiedzi na nie. Pisze o bólu fizycznym, jako źródle lęku podmiotu, podkreślając znaczenie kontekstu biograficznego, który podczas analizy niektórych utworów jest niemożliwy do wyeliminowania, jako że temat choroby poetki jest w nich niezaprzeczalnie obecny i nieusuwalny. Niemniej rozróżnia on dwie postawy podmiotu wobec choroby, dwa odmienne punkty widzenia. Uważa że niekiedy podmiot mówi jakby z wnętrza doświadczenia, innym zaś razem „zachowuje wobec choroby pewien rodzaj emocjonalnego oraz intelektualnego dystansu, dlatego też stać go na wyważoną ocenę sytuacji i sporą dawkę obiektywizmu” (Kudyba, 2016, s. 46). Poszukując źródła bólu podmiotu utworów, odnosi się także do problemu lęku przed nicością, nazywając świat chorego światem „osuwającym się w niebyt” (Kudyba, 2016, s. 52), odczuwającym natarczywą kłującą pustkę oraz poczucie braku.

Autor zwraca także uwagę na problematykę zwracania się podmiotu w stronę przeszłości, tego co minione, bo tylko tam może on odnaleźć poczucie godności. Taką tęsknotę za utraconym poczuciem sensu i bezpieczeństwa nazywa zamknięciem w micie (Kudyba, 2016, s. 57). W obrazach przedstawionych w uniwersum poetyckim Pollakówny odnajduje on nostalgiczne wspomnienia, będące wyrazem „straconego poczucia zadomowienia w świecie i uwięzienia w czymś, co metaforycznie można by nazwać «niemiejscem»” (Kudyba, 2016, s. 58). Motyw uwięzienia i zamknięcia pozwala, według badacza, na osadzenie utworów poetyki w estetyce melancholii.

Kudyba zauważa także kwestię obecności Boga w twórczości poetyckiej Pollakówny. Stwierdza obecność nadrzędnego, wobec podmiotu, bytu, pewnego rodzaju zewnętrznej obecności, niekiedy nazywanej „Ty”, co miałoby świadczyć o próbie podjęcia przez podmiot dialogu z absolutem. Kudyba stawia tezę, iż cierpienie popycha bohatera wierszy do pytań o formę obecności Boga, o jego istnienie lub nieistnienie.

Badacz wyraźnie podkreśla, że w wierszach mimo melancholii, można wyczuć nieustającą wiarę i nadzieję, która nie gaśnie pomimo obecnego bólu. Stwierdza także, że podmiot nie przyjmuje cierpienia pokornie, ale sprzeciwia się

[...] poszukuje takich sposobów rozumienia cierpienia, które pozwolą dostrzec w nim figurę drogi – trakt prowadzący poza nie same. Wie, że postawa zamknięta to w istocie odmowa uczestnictwa w świecie, dlatego też stara się traktować cierpienie nie tyle jako jedyną dostępną mu rzeczywistość, ile raczej jako niewygodnego towarzysza podróży, który w pewien sposób sprawdza nasze człowieczeństwo (Kudyba, 2016, s. 113).

Kudyba eksponuje ponadto widoczne w wierszach autorki motywy religijne, podkreśla jej zakorzenienie w kulturze chrześcijańskiej a co za tym idzie, liczne nawiązania, np. estetyczne doświadczenia i interpretacje piew. Autor dopatruje się w wielu

utworach estetycznego doświadczeniem i interpretacji piet. Ten problem zostaje obszerniej rozwinięty przez Kudybę w jego innej pracy, eseju *Strony Joanny Pollakówny* (Kozłowska, Zieliński, 2017, s. 65–81).

Kudyba podkreśla także występowanie w twórczości poetki motywu otwierania czasu i przestrzeni – opisuje proces budowania dystansu między podmiotem utworów, a jej własnymi przeżyciami, dowodząc, że doskonale zdaje on sobie sprawę z destrukcyjnej siły przeżywania czasu zdominowanego przez pamięć o stracie. Taki rodzaj doświadczenia czasu wiąże Kudyba z nietzscheańskim pojęciem resentymentu. Ponadto zwraca uwagę na powracający w utworach topos rzeki, będący odzwierciedleniem przemijającego czasu i domu, jako egzystencjalnego schronienia podmiotu oraz symbolu przestrzeni wewnętrznej czy psychicznej, stając się także świadkiem dramatycznych rozterek bohatera wierszy. Wskazuje również na wielokrotnie pojawiający się motyw okna, który interpretuje jako gest oddzielenia, niemożności uczestnictwa w wydarzeniach świata zewnętrznego. W podobny sposób na temat motywu okna, jako symbolu wyznaczającego granicę poznawczą w utworach Pollakówny, Małgorzata Peroń (Kozłowska, Zieliński, 2017, s. 163–172). Zainteresowanie autora pracy wzbudza także motyw „uchylania” okna:

Uchylanie staje się więc ważnym symbolem otwartości świata utworu, a podmiotowi pozwala rozszerzyć horyzonty percepcji i „uchwycić nowe, być może niedostrzegane wcześniej, właściwości świata (Kozłowska, Zieliński, 2017, s. 137).

Jak już wspomniano wcześniej, analiza liryków Joanny Pollakówny w pracy Kudyby nie jest podporządkowana porządkowi chronologicznemu, jednak na zakończenie części analitycznej autor celowo poddaje lekturze jeden z ostatnich wierszy poetki zatytułowany *Ostatnia choroba*. Badacz podkreśla, że autorka datuje wszystkie utwory, zwykle jednak ograniczając się do miesiąca i roku. Wiersz wskazany przez Kudybę precyzyjnie określona data dzienna, co miałyby świadczyć o swoistym przeczuciu czy doświadczeniu granicznym, które musiało wstrząsnąć Pollakówną, wywołując potrzebę związania wiersza z konkretnym wydarzeniem.

Ostatnia z trzech części *Próby bólu*, czyli „Dopowiedzenia”, nie stanowi *de facto* podsumowania, ile wyprowadzenie do projektu teoretycznej pracy, „w którym autor zgłasza pewne propozycje uogólnień dotyczące badań *sacrum* w literaturze” (Madejski, 2017, s. 39). W tej części autor jeszcze raz podkreśla założenia pracy przedstawione w rozdziale „Rozpoznania”, stanowiącym próbę usytuowania twórczości Joanny Pollakówny w nurcie współczesnej poezji dolorystycznej. Kudyba rozwija także problem przynależności utworów poetki do nurtu poezji religijnej i konfesyjnej. Streszcza problematykę innych publikacji Pollakówny, w których przywoływane zostają liczne fragmenty rozważań teologicznych i filozoficzno-religijnych. Zauważa także brak jednogłośnej opinii badaczy wobec tego aspektu jej twórczości, nie zawsze zgodnych co do religijnego charakteru jej poezji. Kudyba zastanawia się „czy można

mówić o religijności wtedy, gdy autor arbitralnie przekształca sens religijnych pojęć i obrazów, rozluźniając lub nawet niszcząc ich związek z pierwotnym kontekstem?” (Kudyba, 2016, s. 46). Efektem jego rozważań jest następujący wniosek: „źródłowy sens leksemu „religia” oznaczającego związek ludzkiego „ja” z nadprzyrodzonym „Ty” – zawsze pełen niepewności i zmagania – nie uniemożliwiłaby gestu usytuowania wierszy Pollakówny w obszarze liryki religijnej” (Kudyba, 2016, s. 219). Kudyba próbuje też dowieść niekonfesyjnego charakteru poezji Pollakówny, tłumacząc, że ich podmiot „nie podziela «konfesyjnej» wiary w «naturalny», niezapośredniczony w tradycji charakter poetyckiego języka” (Kudyba, 2016, s. 223). Bezpośrednią wypowiedź z pozycji „ja” poetka zastępuje niekiedy narracją trzecioosobową, stosuje różnorodne techniki zwrotu do adresata (od modlitwy po rozmowę wewnętrzną), czy występuje z pozycji podmiotu zbiorowego. Kudyba zaznacza, że podmiot utworów Pollakówny pragnie uwolnić się od wewnętrznego przymusu skargi. Ostatecznie autor wyraża przekonanie o wymiarze terapeutycznym pisania, obecności procesu przepracowania traumy za pomocą dzieła poetyckiego.

Jako najistotniejszą właściwość twórczości Joanny Pollakówny – co staje się właściwie puentą *Próby bólu* – Wojciech Kudyba postrzega „wysiłek utrzymania cierpienia w pewnej odległości od dotkniętego nim «ja», trud wymagający hartu ducha i dzielności w przewyciężaniu samego siebie” (Kudyba, 2016, s. 225). Ta odwaga, by żyć i tworzyć mimo bólu i odosobnienia oraz nadzieja, która jak stwierdza autor, nigdy Joanny Pollakówny nie opuszczała, zdaje się być ponadto źródłem wielkiej estymy, jaką Kudyba darzy poetkę. Być może także stąd słowo „próba”, które znalazło się w tytule jego pracy, sugerując jakoby autor „z pewną nieśmiałością” przystępował do badania jej twórczości. Uważam, że próba którą podjął Wojciech Kudyba jest próbą udaną.

Bibliografia

- Dziadek, A. (2016). *Projekt krytyki somatycznej*. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN.
- Hartwig, J. (2012). O wierszach Joanny Pollakówny. *Zeszyty Literackie* 2012, 3, 153–154.
- Kudyba, W. (2017). Pietà w twórczości Joanny Pollakówny. W: A. Kozłowska, J. Zieliński (red.), *Strony Joanny Pollakówny* (s. 65–81). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Kudyba, W. (2016). *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny*. Warszawa: Więź.
- Madejski, J. (2017). Wiersz jako egzegeza cierpienia. *Nowe Książki* 2017, 6, 120.
- Peroń, M. (2017). W oknie, w ramie, pod powieką – pragnienie obrazu w poezji Joanny Pollakówny. W: A. Kozłowska, J. Zieliński (red.), *Strony Joanny Pollakówny* (s. 163–172). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Szulec-Woźniak, A. (2017). Optyka obcości. Ludzkie wiersze o zwierzętach. *Polonistyka. Innowacje* 2017, 5, 41–51. DOI: 10.14746/pi.2017.1.5.4.
- Zieliński, J. (2002). Wnętrze Skorupki, *Tygodnik Powszechny*, 7 lipca. Pobrano z: <http://www.tygodnik.com.pl/numer/276527/zielinski.html> (25.08.2017).

THE ATTEMPT OF WOJCIECH KUBUDA –
THE ANALYSIS OF A BOOK “PRÓBA BÓLU.
O WIERSZACH JOANNY POLLAKÓWNY”

Abstrakt

The article is a review of the book *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny* by Wojciech Kudyba published in 2016, a profound analysis of the lyrical works of the poet who died in 2002. The author of the book is not only a poet himself but also an art historian, literary scholar and professor at The Contemporary Art Department of the University of Stefan Wyszyński in Warsaw. The poetical work of Pollakówna is read by Kudyba as pain poetry, an intimate record of the experience of pain, and the key to his interpretation is the poetics of experience. Pollakówna's lyrics are approached in the context of her existential situation, facing pain and suffering as the result of an incurable disease. Kudyba settles this pain in the centre of the poet's literary work, pointing at the pain of alienation and a sense of exile as the most vivid feature of the persona in Pollakówna's poems. The author attempts to answer questions about the function of the artistic process of creation and its role in experiencing this illness. In his analysis he uses terms such as autobiographical poetry and trauma.

Keywords: Wojciech Kudyba, Joanna Pollakówna, autobiographical poetry, pain poetry, writing as therapy, trauma

Abstrakt

Artykuł jest przeglądem książki *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny* Wojciecha Kudyby, wydanej w 2016 roku, która stanowi wnikliwą analizę lirycznej twórczości zmarłej w 2002 roku poetki. Autor *Próby bólu* to poeta i historyk sztuki, profesor w Katedrze Literatury Współczesnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, zajmujący się badaniem tekstów literackich. Twórczość poetki Kudyba odczytuje jako rodzaj liryki bólu, osobisty zapis doświadczenia cierpienia. Klucz interpretacyjny, jakim posługuje się autor, to poetyka doświadczenia i w tym kontekście analizuje twórczość poetki, zmagającej się z bólem i cierpieniem wywołanym nieuleczalną chorobą. Kudyba usytuował temat bólu w samym centrum twórczości Pollakówny, wskazując, że najwyrazistszą cechą podmiotu jej wierszy jest ból alienacji, poczucie wyrwania ze swojego świata. Autor próbuje odpowiedzieć na pytania: czym właściwie jest pisanie dla Pollakówny, jaką funkcję pełni artystyczny proces kreacji i jaką rolę odgrywa w jej przeżywaniu choroby, a w swojej analizie posługuje się takimi terminami, jak poezja autobiograficzna i trauma.

Słowa kluczowe: Wojciech Kudyba, Joanna Pollakówna, poezja autobiograficzna, liryka bólu, pisanie jako terapia, trauma